

KÜRESEL ULUSAL VE YEREL DÜZEYDE BİR İNSAN HAKKI OLARAK ÇEVRE HAKKININ GELİŞİMİ

Erdal ABDULHAKİMOĞULLARI*
Özcan SEZER**
Mahmut AKPINAR***

ÖZET

Hızlı teknolojik gelişmeler, nüfus artışı, kentleşme ve sanayileşmenin doğa üzerindeki baskısı çevre sorunlarının boyutlarını artırmaktadır. Bu nedenle ekolojik olarak sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamın önemine vurgu yapılmaktadır. Gelecek nesillere yaşanabilir bir çevre bırakabilme bağlamında çevre hakkının önemi giderek artmaktadır. Dayanışma hakları içerisinde yer alan çevre hakkı, gelecek nesillerin çevre hakkına sahip olduğuna vurgu yapmaktadır. Tüm ülkelerin işbirliği ile gerçekleştirilebilecek bir insan hakkıdır. Çevre hakkı, bireylere, sivil toplum kuruluşlarına ve devletlere sorumluluklar yüklemekte, çevre politikalarına ve çevresel yönetim sürecine katılımı gerektirmektedir. Bu çalışmada, çevre hakkının bir insan hakkı olarak küresel, ulusal ve yerel düzeydeki gelişimi ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İnsan Hakları, Çevre Hakkı, Çevre Sorunları*

THE DEVELOPMENT OF RIGHT TO ENVIRONMENT AS A HUMAN RIGHT AT THE GLOBAL NATIONAL AND LOCAL LEVEL

ABSTRACT

The dimensions of environmental issues are getting expanded due to rapid technological advancements, increase in population, urbanization and industrialization. Thus, the importance of living in a healthy, adequate and well-balanced environment is emphasized. The significance of right to environment in the context of handing down an inhabitable environment to the future generations is gradually increasing. The right to clean environment

* Doç. Dr. 19 Mayıs Üniversitesi, Ali Fuat Başgil Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Samsun, Türkiye, erdalabdulhak@hotmail.com

** Yrd. Doç. Dr. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, Zonguldak, Türkiye, ozcansezer67@yahoo.com

*** Yrd. Doç. Dr. Mahmut AKPINAR, Turgut Özal Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara, Türkiye, makpinar@turgutozal.edu.tr

which is included among the solidarity rights underlines the reality that future generations have a claim on the right to environment and is a human right that can be executed with the cooperation of all countries. Right to environment lays a burden on individuals, non-governmental organizations and states, and requires participating in environmental policies and administration processes. In this study, the development right to environment as a human right at the global, national and local levels is discussed.

Key Words: *Human rights, right to environment, environment problems.*

1. GİRİŞ

Çevre sorunlarının küresel bir boyut kazanması ile birlikte bu sorunların çözümünde ulusal düzeydeki çabalar giderek yetersiz hale gelmekte, buna paralel olarak ulusların çok yönlü işbirliği gerekmektedir. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler insanlara çok önemli imkân ve faydaları beraberinde getirir de çevrenin bozulması ve tahrip edilmesi gibi bazı sorunları da ortaya çıkarmıştır. Bozulan ve tahrip olan çevrenin değeri daha çok anlaşılmaya başlamış, gelecek nesillere daha sağlıklı ve yaşanabilir bir çevrenin bırakılabilmesi için “sağlıklı bir çevrede yaşamın bir hak” olarak algılanması gerektiği anlayışı daha çok kabul görmeye başlamıştır.

Tarihsel süreç içerisinde insanoğlu, bazı hakları belirli bir mücadele ve fedakârlıkların sonucunda elde etmiştir. Yeni bir insan hakkı olarak gündeme gelen çevre hakkı, dünyanın çevre konusuna çekilen dikkatinin bir göstergesi ve geleneksel insan hakları araçlarıyla önlenemeyen çevre sorunlarına çözüm bulmaya yönelik uluslar arası belge ve anayasalara giren ve çevre korumanın en etkili ve önemli hukuksal aracını oluşturmaktadır. Bir insan hakkı olarak ilk kez 1972’deki Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı’nda yayınlanan Stockholm Bildirgesi’nde somut ifadesini bulan çevre hakkı kavramı 1992 Rio Konferansı’nda ve daha sonraki uluslar arası belgelerde yer almıştır.

Geleceğe yönelik olarak bakıldığında, insanlığın var olma hakkını tehdit eden çevre sorunlarının “çevre hakkını” 21. Yüzyılın en önemli insan haklarından biri (Kobaoğlu, 1996: 5) haline getireceğine kesin gözüyle bakılmaktadır. Yeni bir insan hakkı olarak son yıllarda uluslar arası belge ve anayasalara giren ve çevre korumada önemli bir etkin koruma aracını oluşturan çevre hakkı, çevre hukukunun hem ulusal düzeyde hem de uluslar arası düzeyde ortaya çıkan yetersizliklerinin ve boşluklarının doğrudan bir sonucu olarak görülmektedir (Özdek, 1993: 71).

Çevre hakkının bireysel düzeyde algılanışında önemli gelişmeler olmakta buna bağlı olarak verilen mücadeleler de giderek artmaktadır. Bu

doğrultuda, Nisan 1995'te çevre ile ilgili kampanyaları yürüten Ken Saro-Wiwa "çevrenin insanoğlunun ilk hakkı" olduğunu belirtmiştir. Aynı yıl kasım ayında Nijerya Hükümeti tarafından idam edilmiştir. Bu durum insan hakları ve çevresel adalet arasında bağlantının sadece içsel bir örneğini oluşturmaktadır. Buradaki temel sorun, insan haklarının dili aracılığıyla çevre hakkında normatif iddiaları oluşturma yaklaşımına yardımcı olup olmamasıdır (Woods, 2006: 572-573). Dolayısıyla çevre hakkı için yapılan mücadeleler sonucunda aynı zamanda temel insan haklarının da korunup geliştirilmesi sağlanmış olacaktır. Bu açıdan bir insan hakkı olarak çevre hakkı son derece önemli bir hakktır.

Çevre hakkı en temel insan hakkı olan yaşam hakkı ve insanın maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkı ile bağlantılıdır. Dolayısıyla insanın bedensel ve ruhsal yönden sağlığı, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama ile doğru orantılıdır. Bu çalışmada, bir insan hakkı olarak çevre hakkının anlamı ve niteliği, çevre hakkının küresel düzeyde gelişimi ve Dünyada ve Türkiye'de anayasal düzeyde nasıl düzenlendiği, çevre hakkını koruyucu ve geliştirici ilkelerin neler olduğu üzerinde durulacaktır.

2. ÇEVRE SORUNLARI VE BİR İNSAN HAKKI OLARAK ÇEVRE HAKKI KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI

2.1. Çevre Sorunları ve Çevre Hakkının Tanınma Süreci

Günümüzde insanlık, çevresiyle olan ilişkisinde kritik bir eşiğe ulaşmıştır. Çevre sorunlarının küresel ölçekte gelmiş olduğu nokta, doğanın büyük çoğunluğunun devamını ve toplumun gelişimini ve geleceğini tehdit etmektedir. Aşırı nüfus artışı, ozon tabakasının yok olması, küresel ısınma, türlerin yok oluşu, genetik çeşitliliğin kaybolması, asit yağmurları, nükleer kirlenme, tropikal ormanların yok olması, toprak erozyonu, çölleşme, sel baskınları, kıtlık, yer altı sularının çekilmesi ve kirlenmesi, denizlere petrol dökülmesi, balıkçılıkta aşırı avlanma, zehirli atıklar, kentlerdeki aşırı kalabalıklaşma (Foster, 1999: 11-12) çevreyi tehdit eden sorunlardan sadece bazılarıdır.

Çağdaş sanayi uygarlığı doğal kaynakların aşırı kullanımına dayalı olduğundan, doğayı ekonomik amaçlara boyun eğer duruma sokmuş ve doğanın kendini yenileme gereksinimini göz ardı etmiştir. Doğa, Sanayi Devrimi'nin başlattığı sonsuz büyümeyle ilgili ekonomik paradigma içinde ana kaynak olması gereken yerde birkaç varlıktan biri durumuna düşmüştür. Doğal çevrenin önemi giderek azalmış, doğaya özen gösterilmesi ve gelecek kuşaklara miras bırakılması gerektiği unutulmuştur (Türkiye Çevre Vakfı, 1996: 48). Çevre sorunlarının çok kısa bir sürede yerküreyi sardığı fark edilmeye başlanmış ve çevre sorunlarının bütünlüğü ve küreselliği çevre söylemine girmiştir (Keleş ve Hamamcı, 1998: 169).

Çevresel sorunların boyutlarının giderek genişlemesi ve uluslararası alana taşınması ile gündeme gelen çevreye yönelik duyarlılık ülkelerin çevre sorunlarının çözümünde ortak hareket etme çabalarını ortaya çıkarmıştır. Çevre sorunlarının giderek bütün evreni tehdit eder hale gelmesi, teknolojinin akıl almaz boyutlara ulaşması ve beraberinde getirdiği sorunlar dünyanın dikkatini bir kez daha çevre sorunlarına yöneltmiştir. Özellikle gelecek kuşaklara yaşanabilir bir çevrenin bırakılabilmesi için birtakım önlemlerin alınmasının gerekliliği tüm ülkeler tarafından kabul edilmeye başlamıştır.

Çevre sorunlarının çözümünde ulusal ve uluslararası düzeyde gelişen hukuk dalı ise çevre hukuku olmuştur. Çevre hukukunun amacı, çevre sorunlarını belirlemek suretiyle bunlarla ilgili tedbirler almak ve tedbirlere uyulmadığı takdirde gerekli müeyyidelerin uygulanmasına yol göstermektedir. Bu doğrultuda “çevre hakkı” konusu çevre hukuku ile bağlantılı olarak düzenlenen bütün uluslararası hukuki metinlerde yer aldığı gibi ulusların kendi iç hukukunda da düzenlenmektedir (İsbir, 1991: 143).

Çevre ve çevre sorunlarına ilişkin ülkeler bazında ortaya çıkan gelişmelerin ulusal, uluslararası ve yerel düzeyde farklı şekillerde ve farklı etkinlik alanlarında da ortaya çıktığı görülmektedir. Daha doğrusu çevre sorunlarının nasıl çözümleneceği küresel düzeyde vatandaşlığın kavramsallaştırılmasını önemli hale getirmiştir (Jelin, 2000: 47). Küresel düzeyde vatandaşlık anlayışı evrenin bütününe yönelik hak ve sorumlulukları da beraberinde getirmiştir.

Evrenin tümüyle ilgili olarak çevre sorunları bağlamında bütün insanlığın ortak paydada buluşmaya başlaması bazı kararların ve önlemlerin de dünya çapında alınmasına yol açan gelişmelere yol açmıştır. Ekosistemin giderek bozulması ile birlikte gelecek kuşaklara sağlıklı ve temiz bir çevrenin bırakılabilmesi için çevrenin korunmasına yönelik tedbirlerin alınması gerekmiş ve “sürdürülebilir kalkınma” yaklaşımını gündeme gelmiştir. “Sağlıklı ve yaşanabilir bir çevre” gelecek nesillerin de bir hakkı olarak görülmeye başlanmıştır.

1987 yılında Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişme Komisyonu’nun yayınladığı Brundtland Raporu olarak bilinen “Ortak Geleceğimiz” adlı rapor “sürdürülebilir kalkınma” kavramını gündeme getirmiştir. Sürdürülebilir gelişme anlayışının özünde insan ile bugünkü ve gelecek kuşaklar arasındaki dayanışma yer almaktadır. Sürdürülebilir gelişme kavramının tanımında yer alan öğeler, kuşak içi ve kuşaklararası dayanışma ve adalettir (Mengi ve Algan, 2003: 3). Çevre hakkının uygulamaya geçirilmesinde hâlihazırda yaşayan nesil ve bundan sonra yaşayacak olan nesil arasında dayanışma ve adaletin geliştirilmesi önem taşımaktadır.

2.2. Üçüncü Kuşak İnsan Hakları Bağlamında Çevre Hakkı

Üçüncü kuşak insan haklarının ortaya çıkışındaki en önemli gerekçelerden biri de insanlar arasındaki dayanışma duygusunu pekiştirmek ve bu doğrultuda ortak değerlerin dayanışma yoluyla korunup geliştirilebileceği bir ortam sağlamaktır. Bu amaçla UNESCO yeni insan hakları grubu oluşturmaya başlamıştır (Özdek, 1993: 91). Üçüncü kuşak haklar daha çok bireysel düzlemde ifade edilebilen hak taleplerinden ziyade toplumsal düzeyde topluluk düzeyinde ifade edilebilen haklar kategorisine dahil edilmektedir. Üçüncü kuşak haklar, insancıl bir toplum yaşamı düşüncesinin bir söylemi olarak aynı zamanda hem bireylere hem de topluluğun tümüne aittir (Hamamcı, 1984: 177).

2. Dünya Savaşı'ndan sonra ve özellikle sömürgecilikten çıkan Üçüncü Dünya olarak adlandırılan devletlerin baskısı ile “dayanışma” adı verilen haklar gündeme gelmeye başlamıştır. Bu açıdan çevre hakkının geçmişine bakıldığında çok gerilere gitmediği yeni bir hak olarak “barış hakkı”, “gelişme hakkı”, “insanlığın ortak malvarlığına saygı hakkı” ile birlikte 1986 yılında önerildiği görülmektedir (Kabaoğlu, 1996: 7). Aynı zamanda bu hakların bazı açılardan ulus devletin zayıflığını ya da yetersizliğini dayanak aldığı (Ökmen, 1998: 1202) söylenebilir. Dayanışma hakları olarak ifade edilen bu haklar toplumların ya da ulusların tek başına gerçekleştirmelerinin zor olduğu, ulusal ve uluslararası bütün toplumsal aktörlerin çabalarına gereksinim duyulan haklardır.

Üçüncü kuşak haklar kategorisinde yer alan çevre hakkı, iki yüzyıldan bu yana evrilen insan hakları düşüncesinin geldiği noktayı belirlemesi açısından ilginç ve önemli bir haktır. Çevre hakkı, hem bireysel hem de kolektif bir niteliğe sahiptir. Bireylerin ve toplumun tümüne ait olduğu gibi, ulusal ve uluslar arası niteliğe sahiptir (Özdek, 1993: 92). İnsanların yaşadığı fiziki şartların insan sağlığı için tehlikeli hale gelmesini önleme amacına yönelik olan çevre hakkı, özü itibarıyla çevrenin korunmasıyla yakından ilgilidir. Çevre kavramının içeriğine doğal çevrenin yanı sıra insan yapısı olan sosyo-kültürel çevre de girebilmektedir (Kuzu, 1997: 157).

İnsanoğlu açısından çağdaş çevresel haklar öncelikli olarak iki şekilde gelişmiştir (Gilbert-Philips, 2003: 318): Birincisi, temiz ve sağlıklı bir çevre için geliştirilen biçimsel haklar, ikincisi, vatandaşları ilgilendiren ya da etkileyen katılma haklarıdır. Birincisi, biçimsel haklar ve düzenleyici kuruluşlar bakımından yasal-çevresel haklar şeklinde sistematize edilmişken, diğeri halkla danışma toplantıları ya da yuvarlak masa toplantıları gibi mekanizmalar aracılığıyla yönetsel ortak politikalar ve uygulamaların bir gereği olarak ortaya çıkmıştır.

Üçüncü kuşak insan haklarının kapsamının belirlenmesinde ve hangi hakların bu tür hakların içerisinde yer alacağına ilişkin olarak kesin bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bu hakların kavramsal ve işlevsel değeri ile ilgili olarak da tartışmalar devam etmektedir.

2.3. Çevre Hakkının İnsan Hakkı Açısından Önemi

İnsanın varlığını ve gelişmesini sürdürebilmesi ancak sağlıklı ve temiz bir çevreden yararlanabildiği ölçüde mümkündür. Bu açıdan bakıldığında çevre hakkı ilk olarak sağlık hakkının bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır (Şen, 1994: 33). Ancak bireysel olarak insanın sağlıklı oluşu ve çevre sağlığı birbirleriyle ilişkili olsa da bunları farklı değerlendirmek gerekmektedir. Ancak şu da bir gerçektir ki, bireyin sağlıklı oluşu ile çevrenin sağlıklı oluşu arasında da olumlu bir ilişki vardır. Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşayan insanların daha sağlıklı bireyler oldukları görülmektedir.

Çevre hakkının bir insan hakkı olarak algılanmaya başlaması henüz yenidir.² Çevre hakkı 1970'li yıllardan sonra birçok ülkede Anayasalara girmeye başlamıştır. Uluslararası alanda ise uluslararası çevre hukukuna doğru giden bir süreç başlamıştır. İnsan haklarının gelişme seyrine bakıldığında hakların yere ve zamana göre ortaya çıktığı ve değer kazandığı görülmektedir. Örneğin; mülkiyet hakkı, bir zamanlar dokunulmaz bir hak iken günümüzde çevre hakkı gibi gerekçelerle sınırlandırılması gündemdedir (Tunç-Göven, 1997: 106). Çevre hakkı, diğer dayanışma haklarında olduğu gibi, belirli bir topluluk halinde yaşam anlayışını dile getirmekte ve toplumsal yaşama katılanların tümünün çabalarının birleştirilmesiyle gerçekleştirilebilecek bir olgu olarak görülmektedir. Sağlıklı ve dengeli bir çevrenin oluşturulması, çevresel yaşam kalitesinin artırılması bireylerin ortak çabalarına bağlıdır (Özdek, 1993: 91). Bu hakkın gerçekleşmesinde bireylerin çevre konularında bilgilendirme, kararlara katılma ve yetkili mercilere başvurma haklarını kullanmaları büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla, bireylerin, İnsanlar arasındaki dayanışmanın bir ürünü olarak ortaya çıkan “çevre hakkı” sahiplerine, çevrelerindeki olumsuz etkilerden korunma, olumlu etkileri de isteme imkânı sağlamaktadır.

Çevre hakkının dayanışma hakkı niteliği ile ifade edilmek istenen, çevrenin bütünsel bir değer olması ve gelecekteki kuşakların da hak sahibi olması ile yakından ilgilidir. Diğer insan haklarından farklı olarak çevre hakkının zamansal ve yersel öğelerinin yokluğu, çevre hakkını teorik planda kabul edilebilse bile, hakkın uygulanışında önemli güçlükler yaratır. İlk

² Doktrinde Mustafa Erdoğan, dayanışma haklarının öznesinin kolektif varlıklar olması nedeniyle bunların insan hakları çerçevesinde değerlendirilmesinin bir takım kavramsal sorunlar doğuracağını belirtmektedir. Yazar, düşünme ve seçme yeteneğinin sadece bireylere özgü olduğunu kolektif varlıkların ise insan olmadıklarından onlara ahlakilik ve rasyonelliğin izafe edilemeyeceğini düşünmektedir (Erdoğan, 2007: 66-67)

olarak, çevre hakkı insanlığın gelecek kuşaklarına da aittir. İkincisi, çevre hudutlarla sınırlanmamıştır; çevre sorunları akışkandır (Özdek, 1993: 91-92). Dolayısıyla çevre hakkı, bir insan hakkı olarak uygulamaya geçirilmeye çalışıldığında teoride herhangi bir sorun gözükme de uygulama da önemli sorunlar ortaya çıkacaktır. Çünkü çevre hakkının etki alanını ve sınırlarını belirlemek kolay olmayacaktır.

Yukarıdaki açıklamalara yönelik olarak bir insan hakkı olarak çevre hakkını diğer insan haklarından ayıran en belirgin farklardan birisi, çevre hakkının gelecek kuşakları da kapsamaması, gelecek kuşaklara yönelik olmasıdır. Diğer insan hakları mevcut koşullarda bu hakların sağlanıp sağlanmaması ile ilgili iken, çevre hakkı insanların sadece hâlihazırdaki haklarını değil, geleceğe yönelik haklarını da içermektedir. Çünkü ekosistemde oluşabilecek tahribatlar sadece bugünün insanını değil, gelecekteki kuşakları da etkileyecektir. Bu nedenle çevre hakkının bir insan hakkı olarak tanınabilmesi için sadece çevre kirlenmesini önlemek, gerekli tedbirleri almak, yasal düzenlemeleri yapmak yeterli olmamaktadır.

2.4. Çevre Hakkının Unsurları ve İnsan Hakkı Niteliği

Bir insan hakkı olarak dayanışma hakları kategorisinde değerlendirilen çevre hakkının içeriği, nasıl korunacağı ve ne şekilde yansımalarının olacağı sürekli olarak tartışılan bir konudur. Bu açıdan çevre hakkının özünün, sorumlularının ve muhataplarının ortaya konulması çevre hakkının içeriğinin belirlenmesinde ve insan haklarıyla paralel olarak çevre korumanın sağlanmasında önemli olmaktadır.

2.4.1. Çevre Hakkının Özü

Genel olarak insan haklarının özünde, insan değerinin korunması yer almaktadır (Özdek, 1993: 84). İnsanlar arasında hiçbir ayırım gözetmeden onlara özgür ve eşit bireyler olarak, insan onuruyla bağdaşan tarzda muamele etmek, insan hakları kavramının özünü oluşturmaktadır (Coşkun, 2004: 83). Temel haklar, sosyal ve siyasal haklar ve daha sonra gündeme gelen dayanışma haklarının hepsinin özünde insanın onurunu ve değerini korumak ve geliştirmek yer almaktadır. Ekolojik ya da çevresel haklar yıllardır farklı yollarla ve farklı şekillerde formüle edilmektedir. Bunlar, sivil, siyasal, sosyal haklarla birlikte ifade edilmektedir. Diğer haklara paralel ve onlarla örtüşerek ortaya çıkmaktadır (Gilbert-Philips, 2003: 317).

Bir hakkın hak olmasını sağlayan temel ölçü, değerli olanın korunmasıdır. Bu değer sadece insanlar için korunan bir değer değildir. İnsanların yanı sıra diğer canlıların da korunması çevre hakkının temel felsefesini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda insan dışındaki canlı ve cansız varlıkların da korunması ancak insanın korunmasını sağlamak içindir (Gökdayı, 1997: 38). Değerli olanı koruma ödevinin yüklenilmesi, bir yapma

ya da yapmamayı beraberinde getirmektedir. Çevre hakkının bir insan hakkı olarak kabul edilebilmesi için, insan değerinin korunmasına yönelik bir katkıya sahip olması, çevrenin insan açısından vazgeçilmez bir değerinin bulunması gerekmektedir (Özdek, 1993: 85).

Çevre hakkının temelinde diğer insan haklarında olduğu gibi bir hak istemi vardır. Çevre sorunlarının ve çevresel bozulmaların giderek arttığı, ulusal düzeyden küresel düzeye getirdiğimizde sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamının haklı bir talep olarak dile getirilmesi ve bu taleplerin güvence altına alınması gerekmektedir (Özdek, 1993: 88). Çevre hakkının özünde de bu haklı talepler yer almaktadır. Ancak bu talepler kime karşı ileri sürülecek? Çevre hakkının muhatabı, sorumluları kim olacak? Şimdi bu konudaki tartışmaları ele almakta fayda vardır.

2.4.2. Çevre Hakkının Özneleri

Çevre hakkının da içinde yer aldı dayanışma haklarına yöneltilen eleştirilerin odağında bu hakların öğeleri üzerindeki belirsizlikler yer almaktadır. Her hakkın bir öznesi bulunması gerekmektedir. Bu özne ise insan veya birey olarak düşünüldüğünde çevre hakkının öznesi belirsiz kalmaktadır. Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, devlete, uluslar arası topluma, bireylere mi yoksa sadece sanayileşmiş devletlere karşı mı ileri sürülecektir bu noktalarda belirsizlik söz konusudur (Kabaoğlu, 1991: 37-38).

Yukarıdaki ifadeleri dikkate aldığımızda çevre hakkının özneleri yani sahipleri, bireyler, topluluklar ve gelecek kuşaklardır. Türkiye’de 1982 Anayasası’nın 56. maddesinde çevre hakkının sahipleri olarak “herkes” ibaresi kullanılmıştır. Dolayısıyla bireylerin hakkı olduğu belirtilmiştir. Ancak insanlar bireysel değil toplum içerisinde yaşadıklarından aynı zamanda toplulukların da çevre hakkına sahip olması gerekmektedir.

Bireylerin çevre hakkına sahip olmaları, çevre hakkı konusunun ihlali durumunda, çevre hakkına dışarıdan olumsuz bir müdahalede bulunulduğunda ya da çevre hakkının gerçekleştirilmesi için dışarıdan olumlu bir müdahalede bulunulması gerektiğinde, bireylerin haklarını yükümlüye karşı ileri sürebilmesini ifade etmektedir (Özdek, 1993: 107). Bunun sağlanabilmesi için çevre değerlerinin ve bunlar üzerindeki hakların bir tehlike ile karşı karşıya bırakılmaları durumunda bireylerin yargısal süreci işletebilmesi ve bu doğrultuda belirli mekanizmaların oluşturulması gerekmektedir (Keleş, 1994: 278).

Çevre hakkının bir başka öznesi de gelecek kuşaklardır. Şimdiki ve gelecek kuşaklar belirlemesi çevre hakkı için yapılmaktadır. Gelecek kuşaklar bu hakkın öznesi konumunda olduğundan bugünkü kuşaklar

gelecek kuşakların sağlıklı ve dengeli bir çevreden yararlanma hakkını ve onların haklarını kollamakla ödevlidirler.

Çevre hakkı, günümüz insanların eylem ve davranışlarıyla gelecekteki çevrenin niteliği arasında var olan ilişkileri, çağımız insanların çocuk ve torunlarına karşı sorumluluğunu, aynı zamanda günümüz insanı ile gelecekteki insanları birbirine bağlayan dayanışmayı ortaya çıkarmaktadır (Kabaoğlu, 1996: 39). Dolayısıyla çevre hakkı sadece bireysel çabalarla gerçekleştirilebilecek bir hak değildir. Toplumun bir bütün olarak katkısının yanı sıra kurumsal düzeyde devlet ve hatta küresel düzeyde de ulusların ve diğer toplumsal aktörlerin işbirliğini ve dayanışmasını gerektiren bir haktır.

2.4.3. Çevre Hakkının Konusu ve Muhatabı

Çevre hakkının sahipleri bugünün ve gelecek kuşakların bireyleri olduğuna göre bu hakkın muhatabı kimdir? Çevre hakkı kime karşı ileri sürülecektir. Eğer ortada bir hak varsa mutlaka o hakkın bir muhatabı da olmalıdır. Çevreyi kirletenler ve çevre sorunlarına sebebiyet verenlerin bilinmesi ve yaptırım uygulanabilmesi için muhatabının kim olduğunun ortaya konulması gerekmektedir.

Çevre hakkından yararlananlar aynı zamanda bu hakkın muhataplarıdır. Hak-ödev diyalektiği, çevre hakkının en belirgin özelliğidir. Bireyler, çevre hakkının sadece yararlanıcıları değil, aynı zamanda diğer bireyler, topluluklar ve devlet karşısında da ödevlidirler (Kabaoğlu, 1996: 48). Ödevin kapsamında yer alan hususlar ise (Turgut, 2009: 77); kirliliğin kontrol edilip önlenmesi; çevrenin korunması, iyileştirilmesi ve geliştirilmesi; doğal kaynakların rasyonel kullanımı; ekolojik istikrarın gözetilmesi; sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi gibi konulardır. Bu tür konularda devlet, özel sektör, sivil toplum ve bireylerin çevreyi korumak adına gerektiğinde aktif ve pasif olarak davranış sergilemeleri ya da belirli tutumları benimsemeleri gerekmektedir.

Çevre hakkının yükümlülerinin başında devlet yer almaktadır. Çevre sorunlarının ve çevresel bozulmaların önlenmesi gibi boyutları geniş olan sorunlar ancak devletin gücünün seferber edilmesiyle olanaklıdır (Kalabalık, 2009: 302). Çevre hakkı ile ilgili olarak devletin ödevi aktif ve pasif tutumları içeren geniş bir kapsama sahiptir. Bireyler ise, çevreyi korumak için devlet tarafından alınan kurallara uyarak çevreyi bozucu davranışlardan kaçınmakta, var olan bazı haklarına getirilecek sınırlamalara katlanmaktadırlar. Aktif devlet ise daha çok topluluk düzeyinde ve örgütler aracılığıyla çevreyi bozucu politika, plan ve kararlarla eylemlere karşı çıkmak şeklinde ifade edilebilir (Turgut, 2009: 77-78).

2.5. Uluslararası Düzeyde Çevre Hakkının Gelişimi

2.5.1. Uluslararası Çevre Hukukunun Doğuşu

Uluslararası çevre hukukunu uluslararası hukuktan ayıran en önemli farklılık, hareket noktası olarak insanoğlunu kabul etmesi ve onu bir hukuk süjesi olarak devletlerden farklı bir kimliğe sahip bir varlık olarak görmesidir. Bu açıdan hukuk süjesi olarak ortaya konulan insanlık kavramı, geçmiş, şimdiki ve gelecek nesilleri içine almaktadır (Başlar, 1992: 38). Uluslararası hukuk mevcut nesil üzerinde çevresel adaleti sağlamaya çalışırken uluslararası çevre hukuku ise nesiller arası adaleti sağlamaya çalışmakta dolayısıyla çevre hakkını gelecek kuşaklar açısından ele almaktadır.

Uluslararası çevre hukukuna giden süreçte çevre sorunları ve çevrenin korunmasına yönelik olarak uluslar arası düzeyde gerçekleştirilen çalışmalardan en önemlisi “Ortak Geleceğimiz” isimli Brundtland Raporudur. Bu Raporda çevre sorunlarının küresel hale geldiğine dikkat çekilerek gelişmiş ve gelişmemiş bütün ülkeleri tehdit eder hale geldiği ve gelecek kuşakların yaşamlarının tehlikede olduğu sayısal verilerle belirtilmiştir. Dolayısıyla gelecek kuşakların sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına dolaylı da olsa vurgu yapılmıştır.

Bu Raporun bir başka önemli yanı çevre hukuku önerisini dile getirmesidir. Birleşmiş Milletler ve benzeri komisyonlarının çalışmalarına bakıldığında, bilgilendirme ve öneri üretmekle sınırlı olduğu görülür. Bu anlamda ülkeleri bu konuda zorlayacak düzenlemeler yapılamaz. Bu Rapor, bu durumu göz önünde bulundurarak, bir çevre hukuku önerisi getirmiştir (Görmez, 2003: 89). Bu bağlamda çevre hukuku uluslararası ölçekte çevrenin korunması amacına yönelik olarak oluşturulan kuralların tümüne denilmektedir. Çevresel etmenlerin sınır ötesi özellikleri, bölgesel ve uluslararası sözleşmelerin hazırlanıp yürürlüğe konmasını gerektirmiştir. “Çevre sorunlarının bütünselliği ve küreselliği” (Keleş ve Hamamcı, 1998: 169) çevre sorunlarına çözüm bulma girişimlerini artırmıştır. Çevrenin korunması yönündeki uluslararası çabalarda ekonomik etkenler de rol oynamıştır. Çevresel sorunların bir başka uluslar arasılaşma faktörü, “kirliliğin ihracı” tehlikesidir. Bu konuda mağdur olan ülkeler ise daha çok gelişmekte olan ülkeler olmuştur (Kabaoğlu, 1996: 98).

Çevre sorunları hem uluslararası hukukun geleneksel nitelikteki kurallarından etkilenmekte hem de uluslararası hukukun genel kurallarına birtakım yeni düzenlemeler ve kurallar eklenmektedir. Günümüzde çevre nedeniyle uluslararası sorumluluk anlayışı da değişmektedir. Daha önceleri devletin yaptığı eylem ve işlemlerden dolayı başka bir devletin zarar görmesi durumunda “kusur sorumluluğu” aranırken; günümüzde, devletin sorumlu olabilmesi için, zararın çıkması yeterli olmaktadır. Yani devletler düzeyinde

çevre sorunları ile ilgili olarak daha çok “kusursuz sorumluluk” ilkesi geçerli olmaktadır (Kılıç, 2000: 135).

Çevre sorunlarının küresel bir nitelik kazanması sadece devletleri değil devlet-dışı aktörleri de devreye sokmuştur. Çevre aynı zamanda uluslar arası kuruluşların ve uluslar arası uzmanlık kuruluşlarının temel uğraşı alanına dönüşmüştür (Keleş ve Hamamcı, 1998: 170). Avrupa Birliği, çevre sorunlarına yönelik olarak geliştirilen politikalar ve düzenlemelerle çevre hukukunun gelişmesinde önemli bir oluşumdur. Avrupa Birliği, çevre sorunlarına ilişkin düzenlemelerine uymayan ülkeleri Adalet Divanına verebilme gücü açısından önemli bir kurumdur (Görmez, 2003: 96). Böylece çevre ile ilgili düzenlemelere uymayan birlik ülkeleri yaptırımla karşılaşabilmektedirler.

2.5.2. Çevre Hakkına Giden Yolda Küresel Konferanslar

Çevre hakkının uluslararası ölçekte önem kazanmasında küresel düzeyde gerçekleştirilen konferanslar etkili olmuştur. Bu bağlamda 1972 Stockholm Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı, Birleşmiş Milletlerin organizasyonu ile dünya ülkeleri temsilcilerini çevre sorunlarını tartışmak, kısa ve uzun vadeli önlemleri saptamak ve sorunları anlaşılabilir hale getirmek için konuya ilk defa el koyan tarihi bir köşe taşı oluşturmuştur (Sönmez, 1995: 194). Konferans bildirgesi, çevrenin korunması ve geliştirilmesi düşüncesini tüm insanlara benimsetecek, bu konuda onlara yol gösterecek olan sürekli karar ve görüşleri içermektedir. Böylece çevre sorunlarının evrenselliği kabul edilmiş ve “tek bir dünyamız var” sloganı da hafızalara yerleşmiştir (Keleş ve Hamamcı, 1997: 22). Çevre hakkının bir insan hakkı olarak düşünölmeye başlamasında Stockholm Konferansı etkili olmuştur.

Stockholm Konferansı’nda kabul edilen belgenin birinci maddesine göre; “insanlar onurlu ve iyi bir yaşama olanak verecek kalitede bir çevreden, elverişli yaşam koşulları, eşitlik ve özgürlük temel haklarına sahiptirler.” Bu belge çevre hakkını insan merkezli ele almakta ve eşitlik ve özgürlük gibi klasik nitelikli haklarla ilişkilendirmektedir (Yıldırım vd., 2000: 107). Stockholm Konferansı’nın en önemli amacı ve hedefi; her ülkenin çevreye karşı sorumluluğunu kabul etmesi, insanın yeryüzündeki varlığını sürdürebilmesinin esas koşulu olduğu noktasında bileşilmesidir (Uz, 2008: 104).

1992’deki Rio Konferansı’nda ise, insanların sürekli ve dengeli kalkınmanın merkezinde olduğu, doğa ile uyum içerisinde, sağlıklı ve verimli yaşama haklarının olduğu belirtilmiştir. Ancak sürekli ve dengeli kalkınma ile sağlıklı ve verimli yaşama hakkının birlikte ele alınması çevre hakkı açısından çelişkileri de beraberinde getirmiştir. Sürekli kalkınma çevreyi tehdit eden bir durumdur. Bu çelişkiyi giderecek mekanizmalara

Konferans'ta değinilmemiştir. Konferans'ta sürekli kalkınma ile birlikte ortaya çıkacak çevresel bozulmalara yönelik olarak herhangi bir yaptırım öngörülmemiş ve bağlayıcı karar alınmamıştır.

Rio Konferansı'nda insanlar, belli hakları ve yükümlülükleri olan "kalkınma nesnesi" olarak görülmektedirler. Rio Bildirgesi, insan varlığına, doğayla uyumlu sağlıklı yaşam hakkını tanımaktaysa da, bu hakka üretim yönelimli mantığın bakış açısına göre yer vermiştir. Rio Bildirgesi'nin kalkınma hakkını bir insan hakkı mı? yoksa devletlerin bir hakkı mı? gördüğü konusunda belirsizlik vardır.³ Rio Bildirgesi, kalkınma hakkı ile şimdiki ve gelecek kuşakların gereksinimleri arasında bir bağ kurar, ama bireysel insan hakları ve gereksinimleri ile doğrudan ilgilenmemektedir. Bu açıdan Rio'nun hükümlerinin insan hakları yönünden Stockholm'dekinden bir adım daha geride olduğu ifade edilmektedir. (Pallemaerts, 1997: 622-623). Rio Konferansından sonra geçen 10 yıla bakıldığında başarısız olduğu görülmektedir. Geçen 10 yılda, küresel bir toplum olarak daha fazla enerji tüketimi, biyolojik çeşitliliğin daha çok kaybolması, daha tüketime meyilli davranış pratikleri, gelir ve servetin dağılımında daha fazla eşitsizlik göze çarpan belirgin gelişmelerdendir (Glass, 2002: 97).

2002 yılındaki Johannesburg Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, sürdürülebilir kalkınmayı dünyanın en önemli gündem maddesi haline getirme çalışmalarının bir devamı şeklinde nitelendirilebilir. Johannesburg Konferansı genel olarak değerlendirildiğinde sadece ulus devletlerin katıldığı bir dünya zirvesi değildir. Sivil toplum örgütleri, uluslararası kuruluşlar bu konferansın çıktılarının oluşmasına katkı sağlamışlardır. Gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında çevre sorunlarının önlenmesinde farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Az gelişmiş ülkelerin ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınması sanki gelişmiş ülkelerin ekonomisinin sürdürülebilirliğine bir tehdit olarak görülmüştür. Kuşkusuz bu anlayış içerisinde çevresel değerler yok edilmekte ve ekolojik dengenin bozulması göz ardı edilmektedir. Sürekli kalkınma ve gelişme sanki sadece gelişmiş ülkelerin hakkıymış gibi görünmektedir. Bu açıdan çevre hakkının tüm dünyada herkese eşit olarak tanınması yönünde yeni bir açılım ortaya konulamamıştır.

³ Rio Çevre ve Kalkınma Bildirgesi'nin 10. İlkesi şu şekildedir: "Çevre konuları, duyarlı bireylerin belirli düzeydeki katılımları ile iyi biçimde ele alınabilir. Ulusal düzeyde, her birey kamu otoritelerindeki çevreyle ilgili bilgilere (tehlikeli maddelere ve faaliyetlere ilişkin bilgiler de için de olmak üzere) ulaşabilecek ve karar verme sürecine katılma olanağına sahip olacaktır. Devletler, bilgileri tüm kişilerin ulaşabilecekleri duruma getirerek kamu duyarlılığını ve katılımını kolaylaştıracak ve destekleyeceklerdir. İvedi çözüm ve yeni düzenlemelerle birlikte, adli ve idari uygulamalara etkin bir biçimde geçilmesi sağlanacaktır.", (Dinç, 2008: 23)

2.6. Anayasalarda Çevre Hakkının Düzenlenişi

Çağdaş anayasalara çevre hakkının girmesi, 1970’li yıllara rastlamaktadır. Günümüzde çevre hakkına bir insan hakkı olarak dayanışma haklarından biri gözüyle yaklaşılmaktadır (Keleş, 1994: 276). Çevre hakkının günümüzde birçok ülkede anayasal düzeyde çeşitli şekillerde yansımaları bulunduğu görülmektedir. Çevre konusunda formal haklar giderek artan bir şekilde ulusal politikalarda ve anayasalarda yer almaktadır. Uluslararası düzeyde yeni düzenlemeler dikkati çekmektedir. G. Afrika ve Brezilya bu bağlamda açık bir örnektir. Kanada’nın Ontario Eyaleti sağlıklı bir çevre için Ontario’nun haklarını korumak ve halkın katılımını sağlamak için 1994’te “Çevresel Haklar Beyannamesi” ni (Environmental Bill of Rights) uygulamaya koymuştur (Gilbert-Philips, 2003: 318).

Temiz ve sağlıklı bir çevre için anayasal bir hak olarak çevre hakkı günümüzde dünyada altmıştan fazla ülkenin anayasasında⁴ yer almaktadır.

⁴; Fransız Anayasası son bölümde “Çevre Şartı” başlığı altında ayrıntılı bir şekilde; Mevcut insanlığın ve gelecek kuşakların doğal çevrelerinden koparılamayacağını; Çevrenin tüm insanlığın ortak varlığı olduğu; Çevrenin korunmasının, Ulusun diğer temel değerleri ile aynı nitelikte ele alınması gerektiği, herkesin dengeli ve sağlığa saygılı bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu; Herkesin çevrenin korunmasına ve iyileştirilmesine katkıda bulunmak zorunda olduğu ve herkesin, yasanın belirlediği şartlar dâhilinde, çevreye yönelik zararların önlenmesi veya en azından zararlı sonuçların azaltılması ile yükümlü olduğunu vurgular (<http://www.constitution.org/cons/natlcons.htm>, E.T. 04.05.2011); İspanyol Anayasası’nın Çevre ve Yaşam Kalitesi başlığı altında 45. Maddesinde; Herkesin kişisel gelişimine uygun bir çevrede yaşama hakkı ve onu koruma ödevi olduğu; Kamu makamları, temel toplum dayanışmasına dayalı olarak, yaşam kalitesini geliştirme ve çevreyi koruma ve eski haline getirme amacıyla, doğal kaynakların akılcı kullanımını güvence altına alacağı; Bu hükümleri ihlal edenlere karşı, kanunun belirlediği koşullarda, zararın tazmin edilmesi yanı sıra, cezai veya, mümkünse, idari yaptırımlara başvurulacağı belirtilmektedir (<http://www.constitution.org/cons/natlcons.htm>, E.T. 04.05.2011). Polonya Anayasası’nın 74. maddesinde ise; Kamu makamlarının mevcut ve gelecek nesillerin ekolojik güvenliğinin sağlanmasına yönelik politikalar takip edeceği; Çevrenin korunmasının kamu makamlarının ödevi olduğu; Herkesin çevrenin niteliği ve korunmasından haberdar olma hakkına sahip olduğu; Kamu makamlarının, vatandaşların çevre kalitesini koruma ve artırmaya yönelik faaliyetlerini destekleyeceği ifade edilmektedir (<http://www.constitution.org/cons/natlcons.htm>, E.T. 04.05.2011) Rhode Island Devleti Anayasası, havanın, suyun, toprağın, bitkilerin, hayvanların, madenlerin ve öteki doğal kaynakların muhafazası ile doğal çevreyi, korunan değer ve konular olarak sıralar; Hindistan Anayasası, ormanları, gölleri, nehirleri ve yabanıl yaşamı doğal çevreye dahil etmektedir. Vietnam Anayasası’nda “Topraklar, dağlık ve ormanlık bölgeler, akarsular, göller, madenler, yer altının, deniz alanının ve kıta sahanlığının doğal zenginlikleri..... bütün halkın mülkiyeti” olarak koruma altına alınmıştır. Mali Cumhuriyeti Anayasasının 15. maddesi “Her insanın sağlıklı bir çevre hakkı vardır. Çevrenin korunması ve savunması ve yaşam koşullarının geliştirilmesi devletin ve herkesin görevidir”. 2005 Demokratik Kongo Cumhuriyeti Anayasası’nın 53. maddesi, Bütün insanların en iyi şekilde kendilerini geliştirmeleri için sağlıklı bir çevreye hakkı olduğunu belirtmektedir. 1995 Uganda Anayasası’nın 39. bölümünde, “her Ugandalının temiz ve sağlıklı bir çevre hakkı” olduğu belirtilmektedir. 1996 G. Afrika Cumhuriyeti Anayasasının 108. maddesinde, “Herkesin kendi sağlığı ve gönenci için zararlı olmayan bir çevreye hakkı olduğu” belirtilmektedir. 1976 Portekiz Anayasasının 66. maddesi, Herkes, sağlıklı ve ekolojik olarak dengeli bir çevre hakkına sahiptir ve onu korumak görevidir. Devletin görevi, bunu gerçekleştirmek için gerekli kurumlara oluşturmak ve kaynakları sağlamak ya da buna yönelik girişimleri desteklemektir. 1991 Bulgaristan Anayasası’nın 55. maddesinde “vatandaşlar belirli

Anayasalarda yer alan sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, çeşitlilik göstermekle birlikte birçok ülkede, çevresel olarak düzenli gelişmeyi sürdürebilmek, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve vatandaşlarına sağlıklı ve temiz bir çevrede yaşamayı devlete ödev olarak yükleyen bir perspektifle düzenlenmiştir (Ebeku, 2007: 313).

Çevre hakkının Anayasal bir normla tanınması Türk pozitif hukuku açısından bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilir (Kabaoğlu, 1998: 107). Bundan böyle çevre hakkı yargı kararında anayasal norm olarak dikkate alınacaktır. Ancak çevre hakkı açısından Türk Anayasalarına bakıldığında çevre hakkını daha çok “sağlık hakkı” ile bağlantılı olarak ele aldığı görülmektedir. 1961 Anayasasının Sağlık Hakkı başlığını taşıyan 49. maddesi, çevre hakkını dolaylı yoldan ilgilendirmekte ve tanımaktaydı (Tunç-Göven, 1997: 109). 1961 Anayasasının 49. maddesine göre, “*Devlet yoksul ve dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyacını karşılayıcı tedbirleri alır*” denilmekteydi. Bu maddede çevre hakkı ile ilgili doğrudan bir belirleme yer almamaktadır. Herkesin beden ve ruh sağlığı içerisinde yaşayabilmesi ancak sağlıklı ve dengeli bir çevre ile mümkündür. Dolayısıyla çevre hakkına dolaylı bir vurgu söz konusudur.

1982 Anayasası'nın 56. maddesi çevre hakkını doğrudan düzenleyen bir hüküm getirmiştir. Anayasanın 56. maddesinin başlığı “Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması”dır. Bu maddenin 1. ve 2. Fıkrasına göre; “*Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşın ödevidir*”. Anayasanın çevre hakkı ile ilgili bu düzenlemesi “Ekonomik ve Sosyal Hak ve Ödevler” bölümünde düzenlenmiştir. Böylece dengeli ve sağlıklı bir çevrede yaşamak bir sosyal hak olarak düzenlenmiştir. Burada içerik itibarıyla sağlık hakkında daha çok “sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı” na vurgu yapılmaktadır.

1982 Anayasasında çevre hakkının “Dayanışma Hakları” şeklinde bir kategoride değil de “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” şeklinde yer alması bir avantaj olarak değerlendirilebilmektedir. Çünkü, henüz maddi bir müeyyideye kavuşmamış, niteliği bile tartışılan dayanışma hakları içerisinde yer alması ona bir belirsizlik kazandırmaktadır. Çevre hakkı konusunun ise belirsizliğe tahammülü yoktur (Tunç ve Göven, 1997: 113).

standartlara ve normlara uyan sağlıklı ve elverişli bir çevre hakkına sahip olmalıdır. Çevreyi onlar korumalıdır”. 1987 Filipinler Anayasası'nın 16. bölüm 2. maddesinde “*Devlet, doğayla uyumlu ve ahenkli sağlıklı ve dengeli bir ekoloji için insanların hakkını korumalı ve geliştirmelidir*”. Massachusetts Eyalet Anayasası'nda “*insanlar çevrelerinin estetik kalitesini, tarihsel, doğal ve manzarasını, gereksiz ve aşırı güdültüden bağımsız, temiz su ve hava hakkına sahiptir. Kamu yararına Kabul edilen hava, su, orman, mineral, tarım ve diğer doğal kaynaklardan faydalanmada koruma ve geliştirme hakkına sahiptirler*.” Federe Devletlerden ABD Pennsylvania Anayasası: “*Kişiler temiz hava, temiz su ve çevrenin doğal, peyzajla ilgili, tarihsel ve estetik değerlerinin korunması hakkına sahiptir*”(Pennsylvania AY., 1.B1. 27)

Çevre sorunları artık tüm dünyayı etkileyen ve bir an önce tüm ulusların gerekli önlemleri alıp harekete geçmesini gerektiren bir öneme ve niteliğe sahiptir.

Anayasamıza göre, çevre hakkının da içinde bulunduğu sosyal hakların sınırı Anayasanın 65. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre; “Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir”. Bireylerin çevre haklarını gerçekleştirmeleri, devletin çevre hakkının karşılığı olan ödevlerini yerine getirmesi Anayasanın 65. maddesindeki bu hükümle sınırlanmış olmaktadır (Kalabalık, 2009: 301).

Anayasanın 56. maddesinde çevrenin bir hak olduğu ya da çevre hakkı ifadesi kullanılmamış, daha çok yaşam hakkına vurgu yapılmıştır. Anayasanın 56. maddesinin bu düzenlemesi göz önüne alındığında; sadece devlete yol gösterici bir nitelikte olmadığı, aynı zamanda vatandaşlara ödev yanında hak tanıdığından, normatif değere sahip bağlayıcı bir hüküm olduğu söylenebilir (Kabaoğlu, 1996: 30). Anayasanın ilgili hükmü gereği, çevreyi kirletecek veya bozacak herhangi bir müdahale, insanın yaşamına ve sağlığına zarar verecekse, kişilerin sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkı ihlal edilmiş olacaktır (Gökdayı, 1997: 44). Görüldüğü gibi Anayasa çevre hakkını insan merkezli bir bakışla düzenlemiştir. Oysa ki, doğa, canlı ve cansız varlıkların oluşturduğu bir bütündür. Doğadaki insan dışındaki canlılara ya da cansız varlıklara zarar verildiğinde Anayasal anlamda bir ihlalin olmadığı ise tartışma konusu olabilecektir.

Anayasanın 56. maddesi dikkate alındığında hakkın sahibi, konusu ve yükümlüsü açıkça belirtilmiştir. Hakkın sahibi “herkes”, yükümlüsü “devlet ve vatandaş”, konusu “sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamak”, yükümlünün konusu ise geliştirme, koruma ve kirlenmeyi önlemedir (Tunç-Göven, 1997: 114). Anayasal olarak ifade edilen çevre hakkı, beraberinde ödevleri de getirmektedir. Vatandaşların ödevi, sadece çevreyi kirletmeme ve bu doğrultuda getirilen her türlü yasaya uyma şeklinde pasif ödev değildir. Bunun yanı sıra, çevreyi bozucu faaliyetlere karşı aktif bir tutum takınıp bu konuda her türlü girişimi gerçekleştirmek, alınacak karar ve eylemlere katılmak şeklinde aktif sayılabilecek ödevleri bulunmaktadır (Turgut, 2009: 79). Çevre hakkında devletin ödevi ise “kaçınma yükümlülüğü” değildir. Devletin ödevi, bu hakkın kullanılma koşullarını düzenleme, güvence altına alma, bu amaçla kamusal makamları, sivil toplum örgütlerini yönlendirme biçiminde bir edim yükümlülüğü vardır. Çevreyi bozucu politika, plan, program, karar, düzenleme ve eylemlerden kaçınmak; başkalarının bu tür faaliyetlerini önleyici tedbirler almak (Turgut, 2009: 79, Kabaoğlu, 1996: 48) devletin çevre hakkı konusundaki diğer görevleri arasındadır.

Günümüzde Anayasal düzeyde temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının bir insan hakkı olarak algılanışı giderek genişlemektedir. Yargı, birçok ülkede belirli olaylarda Anayasal hükümlerden hareket etmektedir. Temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını içeren yaşam hakkını tehdit eden uygulamaların ve eylemlerin önlenmesinde, gerekli cezalara çarptırılmasında Anayasal hükümlerden yola çıkılmaktadır. Bu açıdan çevre hakkının bir insan hakkı olarak Anayasalarda düzenlenmesi son derece önemlidir.

2.7. Çevre Hakkı ile İlgili Olarak Türk Çevre Kanunu ve Türk Ceza Kanunu'nda Yer Alan Düzenlemeler

1983 yılında yürürlüğe giren 2872 sayılı Çevre Kanunu, çevre sağlığının korunması amacıyla idari, cezai ve hukuksal düzenlemeler getirmekte, vatandaşların çevre hakkı konusundaki duyarlılıklarını geliştirmek için vatandaşların çevresel denetim sürecine katılımlarına vurgu yapmaktadır. Türkiye'de pozitif hukuk açısından bakıldığında Çevre Kanunu, çevreye zarar verici veya tehlike ortaya çıkaran ve ekolojik dengeyi bozan eylemlerin çoğunu idari ihlaller olarak kabul etmekte ve idari yaptırımlara tabi tutmaktadır (Toroslu, 1987: 105). Çevre Kanunu 26.04.2006 tarih ve 5491 sayılı Kanun ile revize edilmiş ve çevre kirliliğine neden olduğu tespit edilen kurum kuruluş ve işletmelere ağır yaptırımlar getirmiştir. 2872 sayılı Çevre Kanununda (5491 ile değişik) idari yaptırım ön görülen çevre suçları 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun yürürlüğe girmesi ile ayrı bir boyut kazanmıştır. Dünya üzerinde ilk kez Türkiye'de kabul edilen bir Ceza Kanunu'nda yasanın amaçlarından birinin çevreyi korumak olduğu belirtilmektedir. 5237 sayılı Kanunun 181. maddesi çevrenin kasten kirletilmesi hakkında hapis cezasını, 182. maddesi çevrenin taksirle kirletilmesi hakkında adli para cezasını gerektirmektedir.

2872 Sayılı Çevre Kanununa 2006 yılında eklenen hükümle (md.3/e) Çevre Bakanlığı ve yerel yönetimler vatandaşların çevre hakkını kullanacakları katılım ortamını yaratmakla yükümlü kılınmış, böylece çevre hakkı dolaylı bir ifadeyle Kanuna girmiştir (Turgut, 2009: 80). Çevrenin korunmasında, çevre kirliliğinin önlenmesinde yerel yönetimlerle birlikte, sivil toplum kuruluşlarının, meslek odalarının etkileşim içerisinde ve işbirliğine yönelik çabalarının gerekli olduğu görülmektedir.

Çevre Kanunu dolaylı olarak çevre hakkını tanımaktadır. Çevre hakkının yararlanıcıları "herkes" olmakla birlikte yükümlüleri de yine bütün bireylerdir. Çevrenin korunmasında sadece devlet ve kamu kurumları değil, STK'lar, özel sektör ve bireylerin tümü sorumludur. Bu bağlamda Çevre Kanunu'nun 28. maddesine göre; *çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenler sebep oldukları kirlenme ve bozulmadan doğan zararlardan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumludurlar. Aynı Kanunun 30. maddesine göre;*

çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkes ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebilir”.

2.8. Yerel Düzeyde Çevre Hakkının Gelişimi

Çevre hakkı, küresel ve ulusal düzeylerde yansımalarını bulan ve bu doğrultuda gerçekleştirilmesi için çaba sarf edilen bir insan hakkı, dayanışma hakkı olarak gündeme gelmektedir. Küresel konferanslarda, bölgesel düzeyde yapılan anlaşma ve sözleşmelerde ve ulusal düzeydeki anayasalarda son yıllarda yoğun bir şekilde yer alan bir insan hakkı niteliğindedir. Günümüzde ulus-altı düzeyde ve yerel yönetimler düzeyinde de çevre hakkının uygulanması ve geliştirilmesine yönelik girişimler dikkati çekmektedir. Çevre hakkının gerçekleştirilmesinde geliştirilecek merkezi ve yerel politikalar son derece önemlidir. Yerel politikaların uygulanmasında ise ulus-altı ölçekte yerel yönetimler ön plana çıkmaktadır.

2.8.1. Çevre Hakkının Geliştirilmesinde Yerel Yönetimlerin Rolü ve Sorumluluğu

Genel olarak insan hakları ve yerel yönetimler arasında yakın bir ilişki vardır. İnsan özgürlüğünün temelinde devletin müdahale edemediği, insanların kendine ait özel, dokunulamaz ve özerk bir alanın varlığı söz konusudur. İnsan hakları ile doğal yaşam arasındaki ilişki değerlendirildiğinde yerel yönetimlerin merkezi yönetime göre doğal yaşama daha yakın olması (Al, 2005: 231) bu alanda yerel yönetimlerin katkılarının daha fazla olabileceğini ortaya koymaktadır. Yerel düzeyde, yereli ilgilendiren konularda yerel yönetimler en yakın kurumlardır ve çevre ile ilgili sorunların çözümünde, yerel halkta çevre duyarlılığı oluşturmada merkezi yönetime oranla daha fonksiyonel katkılar ortaya koyabilmeleri mümkündür.

Son yıllarda tüm dünyada yerel yönetimlerin görev ve sorumluluklarında önemli bir artış yaşanmaktadır. Yerelleşme politikalarının etkisiyle merkezi yönetimlerin sunmuş olduğu birçok hizmet yerel yönetimlere devredilmektedir. Çevre sorunlarını önlemede, çevreyi koruma ve çevre sağlığını geliştirmede, kentlinin yaşam kalitesini geliştirmede yerel yönetimlere hem yeni görevler verilmekte hem de yeni sorumluluklar yüklenmektedir. Çevre ve insan sağlığını ilgilendiren konularda yerel yönetimler çok önemli işlevler üstlenmektedirler. Son yıllarda dayanışma hakkı olarak gündeme gelen çevre hakkı, diğer dayanışma haklarında olduğu gibi, belirli bir topluluk halinde yaşam anlayışını dile getirmekte ve toplumsal yaşama katılanların tümünün çabalarının birleştirilmesiyle gerçekleştirilebilecek bir olgu olarak görülmektedir. Sağlıklı ve dengeli bir çevrenin oluşturulması, çevresel yaşam kalitesinin artırılması bireylerin ortak çabalarına bağlıdır. Bu tür çabaların organize edilmesinde, yerel halkın

kararlara katılımının sağlanmasında, kentlilik bilincinin ve kente karşı sorumluluklarının geliştirilmesinde yerel yönetimlere çok önemli görevler düşmektedir.

21. yüzyılda çevre sorunları, devletlerin öncelikli gündem maddelerinden biri olarak yer almaktadır. Dolayısıyla çevreye yönelik geliştirilecek politikalar devletlerin önemli bir sorumluluk alanını oluşturmaktadır (Bell-McGillivray, 2000: 38). Çevre sorunları insan sağlığı için büyük tehlikeler ve tehditler içermekte olduğundan acil çözüm üretilmesi gerekmekte ve bu çözüm mercilerinden ilk akla gelen yönetim birimi yerel yönetimler olmaktadır. Çevrenin korunması denilince bu konuda görev alması ve çevrenin kirlenmesinin engellenmesi konusunda önlemler olması, daha da önemlisi kaynakların verimli ve kontrollü kullanılmasında yerel yönetimlere görevler düşmektedir (Bell-McGillivray, 2000: 41).

Yerel yönetimlerin öncelikli görevlerinden birisi de çevrenin korunmasını ve insanlara yaşanabilir bir çevrede hayatlarına devam etme olanağını sağlamaktır. Çevre şartlarının insan sağlığını olumsuz etkileyebilecek etkenlerden arındırılması için yerel yönetimler gerekli tedbirleri almak durumundadırlar (Çolak, 2005: 56).

Türkiye’de yerel yönetimlere çevreyi koruma ve çevre bilincini geliştirme konusunda yeni yerel yönetim yasalarıyla görevler verilmiştir. Bu görevler doğrudan çevre hakkı ile bağlantılı olmasa da temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşamının koşullarını sağlaması açısından önemlidir. Bu açıdan 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu ile il özel idarelerine, 5393 sayılı Belediye Kanunu ile belediyelere, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile Büyükşehir belediyelerine çevre ile ilgili olarak birçok görev verilmiştir.

Belediyeler, birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de çevresel sağlığı ve çevre koruma hizmetlerini gerçekleştirmektedirler. Anayasal olarak düzenlenen çevre hakkının ilk muhatabı belediyelerdir. Çevreyi kirleten ve çevre sağlığını bozucu ve tahrip edici eylemlerin karşısında belediyeler yer almaktadır. Belediyelerin sorumluluğu cezai yaptırımlar uygulama açısından önem kazanmaktadır. Belediyeler, çevreye zarar veren işletmeleri denetlemekte, çevreye verdikleri olumsuz etkileri engellemekte, gerektiğinde bu tür işletmelerin faaliyetlerine son verebilmektedirler.

Çevrenin korunması ve çevre sağlığı ile ilgili hizmetler kamusal niteliğe sahiptir. Özel mallar gibi bir kişinin yararlanmasına sunulmadığı için, hizmetler kamu dışında bir kuruluşa yaptırılsa da hizmetin niteliği gereği denetim ve sorumluluk yerel yönetimlere aittir (Toprak, 1989: 99-100). Vatandaşlara en yakın yönetim birimleri olan yerel yönetimlerin çevre hakkı ve diğer insan haklarının korunması ve bu konuda yapılacak etkinliklerin geliştirilmesi ve planlanmasında önemli katkıları olmaktadır. Türkiye’de belediyelerin çevre ile ilgili görevleri sosyo-ekonomik gelişme ve

kentleşme sürecine paralel olarak giderek genişlemektedir. Çevre sorunları ile mücadele etmede ve çevre hakkının uygulamaya yansıtılabilmesinde siyasi, mali ve teşkilat olarak güçlendirilmesi gerekmektedir.

2.9. Çevre Hakkını Koruyucu ve Geliştirici İlkeler

2.9.1. Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Hakkı

Sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk kez 1987 yılında Brundtland Raporu'nda yer almaktadır. Buna göre sürdürülebilir kalkınma "bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılamaktır" (Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, 1990: 71). Sürdürülebilir kalkınma iki kavrama dayanmaktadır (Keleş ve Hamamcı, 1998: 157-158): Birincisi, gereksinim kavramı ve Dünyadaki yoksulların temel gereksinimlerini karşılama, ikincisi, çevrenin bugünkü ve gelecekteki gereksinimleri karşılayabilme yeteneğine teknolojinin ve toplumsal örgütlenmenin getirdiği sınırlamalardır. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmanın en önemli amaçlarından birisi gelecek kuşaklara sağlıklı ve yaşanabilir bir doğa bırakabilmektir. Çevre hakkının en önemli öznelerinden biri de "gelecek kuşaklar" dır. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma ile çevre hakkı amaç-araç ilişkisi içerisinde bulunmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma aslında çevre hakkına giden yolda bir araç olarak değerlendirilebilir.

Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını temel amaç edinen sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için gerekenler ise şunlardır (Gökdayı, 1997: 171):

- Kararların alınmasında vatandaşların etkin katılımını sağlayacak bir siyasal sistem,
- Kendi çabasıyla ve sürdürülebilir olarak üretim fazlası ve teknik bilgi sağlayabilecek bir ekonomik sistem,
- Uyumsuz kalkınmadan doğan gerilimlere çözüm bulabilen bir sosyal sistem,
- Kalkınma için gerekli ekolojik tabanı korumaya saygı gösteren bir üretim sistemi,
- Durmadan yeni çözümler arayabilecek bir teknolojik sistem,
- Ticaret ve finansmanda sürdürülebilir düzenleri destekleyen bir uluslar arası sistem,
- Esnekliğe, kendini düzeltme yeteneğine sahip bir yönetim sistemi gereklidir.

Sürdürülebilir kalkınma ile ilgili olarak çevresel politika araçlarına bakıldığında bunların tüketici davranışlarını etkilemekten çok üreticilerin faydasına olduğu görülür. Çünkü tüketicilerin faydasına olan çevresel politika araçları daha çok maliyetlidir. Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte

olan birçok ülkede çevresel politika araçları modern teknolojilerle birlikte gerçekleştirilse de bireylerin tüketim davranışlarını kontrol etmek zor olmaktadır. Bu nedenle, sürdürülebilir kalkınmada bireylerin yaşam stillerinin ve davranışlarının da sürdürülebilir kalkınmanın gereklerine uyarlanması gerekmektedir (Evans vd., 2005: 25).

Yukarıda da ifade edildiği gibi, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için bazı koşullar gereklidir. Doğal kaynakları sadece üretim ve tüketim süreçlerinde görmek çevre sorunsalının ekonomik ağırlıklı olarak ele alınması anlamına gelmektedir. Ancak, yanlış ekonomik ve sosyal uygulamalarla geri dönüşü olmayan ekolojik süreçlerin yaratılması daha başından sürdürülebilir kalkınma için bir tehdit unsuru olacaktır (Talu, 2009: 15). Günümüzün sürdürülebilir kalkınma anlayışı; sürdürülebilir kalkınmayı çevrenin korunmasından, kalkınma haklarına ve toplumsal adalete kadar geniş bir perspektifte ele almaktadır (Talu, 2009: 16). Sürdürülebilir kalkınma anlayışı çevre ile ilgili olarak hem onarımcı hem de önleyici politikaları bünyesinde barındırmaktadır (Kılıçoğlu, 2005: 5). Bu doğrultuda sürdürülebilir kalkınmanın çevre hakkını gerçekleştirilmede etkili olabilmesi için “sosyal ve ekonomik kalkınma ve sürdürülebilir çevre ilişkilerini göz önünde tutan bir sürdürülebilir kalkınma politikasının” (Güzel, 2011: 1) belirlenmesi gerekmektedir.

Sürdürülebilir kalkınmanın kabul ettiği en önemli varsayımlarından biri de bütün insanların bugün ve gelecekte yaşamaya değer sürdürülebilir bir çevreye ve uygun yaşam standartlarına hakkı olmasıdır (Bozdoğan, 2002: 62). Çevre hakkının amacı da bugünün ve gelecek kuşakların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşayabilmesinin gereklerini, yol ve yöntemlerini ortaya koymak ve bunu sağlayabilmektir. Sürdürülebilir kalkınmanın hedefi sadece ekonomik ve sosyal gelişmenin sağlanması değildir. Bunların yanı sıra ekolojik gelişmenin sağlanması da gerekmektedir. Ekolojik boyut temel alınmadan sürdürülebilir kalkınmanın ele alınması durumunda bu kavram daha çok ekonomik kalkınma perspektifinden yorumlanabilir. Salt böyle bir yorumlama ise çevre hakkının gerçekleştirilmesinde hiçbir somut fayda ortaya koyamayabilir.

2.9.2. Kirleten Öder İlkesi ve Çevre Hakkı

Kirleten öder ilkesi, ilk kez çevre sorunlarının yoğun olarak uluslararası ölçekte dile getirildiği ve çözümler arandığı bir dönemde OECD'nin 1972 yılındaki bir toplantısında dile getirilmiş (Turgut, 1995-96: 617) ve kullanımı giderek yaygınlaşmıştır. Çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi amacıyla gerekli tedbirlerin alınması çevre hakkının güvenceye kavuşturulmasında çok önemlidir. Kirleten öder ilkesi Türk Çevre Kanunu tarafından da benimsenmiş bir ilkedir. 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 3/a maddesine göre, “*Başta idare, meslek odaları, birlikler ve*

sivil toplum kuruluşları olmak üzere herkes, çevrenin korunması ve kirliliğın önlenmesi ile görevli olup bu konuda alınacak tedbirlere ve belirlenen esaslara uymakla yükümlüdürler". Yine Çevre Kanunu'nun 8. Maddesinde "kirletme yasağı"ndan söz edilmektedir. Bu maddeye göre, "Kirlenme ihtimalinin bulunduğu durumlarda ilgililer kirlenmeyi önlemekle; kirlenmenin meydana geldiği hallerde kirleten, kirlenmeyi durdurmak, kirlenmenin etkilerini gidermek veya azaltmak için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdürler". Çevre Kanunu'nda çevreyi kirletenin sorumluluğu ilkesi kabul edilmiştir. Çevre Kanunu'nun 28. maddesine göre, "çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenler sebep oldukları kirlenme ve bozulmadan doğan zararlardan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumludurlar. Kirletenin, meydana gelen zararlardan ötürü genel hükümlere göre de tazminat sorumluluğu saklıdır".

Çevre Kanununa göre kirlenme ve zarar için kusur şartı aranmamakta, objektif sorumluluk ilkesi geçerli olmaktadır. Çevreyi kirletenler kusuru bulunmasa da sorumlu olacaktadırlar. Mevzuatta yer alan önlemleri almış olmaları veya yasaklara uymuş olmaları onları sorumluluktan kurtarmamaktadır. Çevreyi kirletenler, kirlenme ve bozmanın neden olduğu bütün zararlardan sorumlu olmaktadır. Çevreyi kirletenlere karşı sadece zarar görenler değil herkesin dava açabilmesi mümkün olmaktadır (Kabaoğlu, 1996: 53).

Çevre Kanunu'nda çevreyi kirletenlerin sorumluluğu ile ilgili düzenlemelerin yeterli olmadığı, sadece idari yaptırımlarla kirlenmenin önlenmesi olanaklı görünmemektedir. Bu doğrultuda 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nda "Çevreye Karşı Suçlar" ayrı bir bölüm halinde düzenlenmiştir. Zaten Kanunu'nun 1. maddesinde Ceza Kanunu'nun amaçları arasında, kamu sağlığı ve çevre koruma yer almaktadır. Dolayısıyla, Kanun çevreye karşı işlenen suçlarda idari ve cezai yaptırımlar öngörmekle birlikte çevre kirlenmesine neden olan fiilleri toplamış ve bu fiilleri işleyenlerin 5 yıla kadar varan hapis cezaları ile cezalandırılabilceğini öngörmüştür (TCK md. 181-182).

Çevre Kanunu'nda "kirleten öder ilkesi" nin kabul edilmesiyle birlikte, doğanın sınırlı olduğu, doğada hiçbir şeyin yok olmadığı, doğanın geri tepmesi ve bedelsiz yarar olmaz ilkesi gibi ekolojik ilkelerin hayata geçirilmeye çalışıldığı (Turgut, 1995-96: 609) ifade edilebilir. Bu ilkenin kabul edilişi doğal kaynakların sınırlı olduğunu göstermekte ve gelecek kuşakların da bu kaynaklardan üretim ve tüketimlerinde gelecekte yararlanmaları gerektiği bilincine varılmış olduğunu ortaya koymaktadır. Çevre hakkını güvenceye almada kirleten öder ilkesi önemli bir çevre koruma unsuru ve sürdürülebilir kalkınma ilkesi olarak kabul edilebilir.

Kirlenen öder ilkesinin uygulamada bazı zorlukları da vardır. Bu ilkeye göre çevrenin “kabul edilebilir” ya da “makul” bir durumda olmasının sağlanması, aynı zamanda çevrede belli derecede bir kirliliğin de kabul edilebilir olduğu ve katlanması gerektiği anlamına gelmektedir. Kabul edilebilir bir kirlilik düzeyinin belirlenmesinde ise, teknik veriler ve ekonomik etkenler önemli olsa da politik boyut nihai belirleyici olmaktadır. Ayrıca kirliliğin kontrol ve önleme masraflarının belirlenmesinde de güçlükler (insan sağlığı, doğal çevre üzerinde uzun dönemde ortaya çıkacak kayıplar vs.) ortaya çıkabilecektir (Turgut, 1995-96: 627-631).

2.9.3. İhtiyat İlkesi ve Çevre Hakkı

İhtiyat ilkesi kesin olarak tanımı ortaya konulabilmiş bir terim değildir. İhtiyat ilkesi herhangi bir karar alınmadan önce karardan doğacak etkilerin çevreye olan etkisi test edilmeden tedbir alınması anlamına gelmektedir (Candan, 2003: 7). İhtiyat ilkesi çevre koruma açısından “önleyici olma” özü nedeniyle çevre korumasında benimsenen bir yaklaşımdır. İhtiyat ilkesinde “bilimsel belirsizlik” ve “çevresel zarar riski (tehdit-tehlike)” olmak üzere iki önemli unsur vardır (Turgut, 2009: 187). Bilimsel belirsizlik için “bilimin tam olarak yanıt getirememesi”, “bilimsel bulguların inandırıcı olmayışı”, “hiçbir bilimsel verinin bulunmaması” gibi ifadeler kullanılırken, risk için “potansiyel zarar verici etkiler”, “makul dayanıklı zararlar”, “ciddi veya geri döndürülemez zarar” gibi ifadeler kullanılmaktadır (Turgut, 2009: 187).

İnsan yaşamı ve insanın yaşadığı çevre sürekli olarak risklerle doludur. Teknolojik gelişmeler çevre ve sağlık açısından, yaşam kalitesi ve sağlığın gelişiminde önemli faydaları beraberinde getirirse de belirsiz, öngörülemeyen, geri döndürülemeyen, insan ve ekosistemin sağlığını tehdit eden riskleri de beraberinde getirmiştir. İhtiyat ilkesi, insan sağlığından ekosisteme kadar bütün zararların önlenmesinde politik bir sorumluluk hareketi olarak köprü rolü görmektedir (Martuzzi-Tickner, 2004: 7). Uluslar arası alanda çevresel karar verme sürecinde ihtiyat ilkesinin gerekliliği ve rolü üzerine yapılan vurgu giderek artmakta ve genişlemektedir (Manson, 2002: 274). İhtiyat ilkesi, Avrupa Birliği’nde Maastricht Anlaşması’na dahil edilmiştir.

1992 Rio Deklarasyonu’nda ihtiyat ilkesi ile ilgili olarak, çevreyi korumak için devletlerin kendi yeteneklerine göre yaygın bir şekilde uygulamaları gereken bir ilke olduğundan hareketle, ciddi ya da geri döndürülemez zararların tehdit oluşturması ve tam anlamıyla bilimsel belirsizliğin eksikliği durumunda çevresel bozulmaların önlenmesinde en uygun maliyetin geciktirilmesi için bir neden olarak kullanılmamalıdır denilmektedir (UNESCO, 2005: 11).

İhtiyat ilkesinin temel hareket noktası, bilimsel belirsizliğin saptandığı durumlarda, gereken çevre koruma önlemlerini almanın gerekliliğinin kabul edilmesidir (Turgut, 2009: 186). İhtiyat ilkesi ile ilgili tartışmalar ve bu ilke ile ilgili öne sürülen görüşler çok önemlidir. Sağlıklı ve temiz bir çevre hakkı ve en iyi yaşam standartlarına yönelik olarak insan yaşamının temel boyutları bu ilke ile ilgilidir. Bu ilke göz ardı edildiğinde ya da önleyici tedbirlerin alınmaması durumunda çok fazla ekonomik ve sosyal maliyetler ortaya çıkabilir.

İhtiyat ilkesi çevre hakkı açısından gelecek nesillerin yani çocukların daha sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşayabilmesinin garantisi olabilecek bir ilkedir. Bu ilkenin en önemli amaçlardan birisi de çocukların sağlığı üzerindeki çevresel etkilerle ilgili endişe verici alanlardaki kamu sağlığı önlemlerini geliştirmek ve teşvik etmektir.

2.9.4. Katılım İlkesi ve Çevre Hakkı

Çevre hakkı, bir insan hakkı olarak yaşam hakkının en önemli unsurlarından biridir. Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamının koşullarına ilişkin olarak ileri sürülebilecek talepler devlet tüzel kişiliğine yönelik olsa da bireye de bu süreçte önemli görevler düşmektedir. Çevre hakkının gerçekleştirilmesinde devletten olumlu bir edim beklenilmesine karşılık, bireyler ve diğer toplulukların da sorumlulukları vardır. Bu bağlamda dayanışma hakkı olarak gerçekleşmesi mümkün olan çevre hakkının geliştirilmesinde, korunmasında bireylere önemli sorumluluklar düşmektedir.

Çevre hakkının gerçekleşmesini sağlayacak bazı hakların çevreye özgü olması ya da çevre alanında kullanılabilirliğinin güvenceye kavuşturulması da önem taşımaktadır. Bunlar, çevresel belgelere ulaşma ve bilgi edinme özgürlüğü, çevre yönetimine katılma ve başvuru haklarıdır (Kobaoğlu, 1996: 109). Çevre hakkının Anayasada düzenlenmesi bu hakkın geliştirilmesi açısından çok önemlidir. Ancak düzenlemelerin uygulamaya da aktarılabilmesi gerekmektedir.

Çevre hakkı açısından katılım sadece bir ilke olarak algılanmamalı doğrudan doğruya çevre hakkının gerçekleştirilmesinde usuli haklardan biri olarak değerlendirilmelidir (Turgut, 2009: 149). Çevre hakkının eksiksiz kullanılması, çevreyi etkileyebilecek kararların alınması sürecine herkesin katılımının sağlanması ile gerçekleşebilir. Halkın katılımının gerçekleştirilebilmesi için de çevre konularında bilgilendirilmesi, idari bilgi, rapor ve belgelere ulaşabilmesi gerekmektedir (Gürseler, 2008: 202). Çevre ile ilgili alınacak kararlara katılım sürecinde çevre ile ilgili gönüllü kuruluşların ve sivil toplum örgütlerinin etkin rol oynaması, vatandaşları katılıma yöneltecek faaliyetleri gerçekleştirmesi fayda sağlayacaktır.

Çevre hakkının gerçekleştirilmesinde katılım ilkesine Stockholm Bildirgesi'nde, Rio Konferansı'nda ve özellikle Aarhus Sözleşmesi'nde özel önem verilmiştir. Aarhus Sözleşmesi'nin hazırlanması için Avrupa düzeyindeki çevreci örgütlerin yoğun baskısı olmuştur ve bu metin 2001'de yürürlüğe girmiştir. Sözleşmede katılım, bilgi-belge edinme ve yargıya başvuru hakları düzenlenmiştir (Turgut, 2009: 149-150).

Çevreye karşı ilgisizlik çevre sorunlarının ve çevresel bozulmaların en önemli nedenlerinden birisidir. *“önemli olan, herkesin, sahip olduğu çevreye tıpkı onun bir evladı gibi ilgi göstermesi, koruması ve kollamasıdır. Çevreye karşı duyulan ilgisizlik, çevreyi tahrip eden ve kirletenlere de cesaret vermektedir”* (Gökdayı, 1997: 120). Halkın katılımı ve rolü olmadan, yerel düzeyde etkin bir çevre yönetimi geliştirmek olası görünmemektedir.

SONUÇ

Çevre sorunları yaşadığımız dünyayı tehdit etmekte ve bu sorunları çözmeye devletlerin çabaları giderek yoğunlaşmaktadır. Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamın bir insan hakkı olarak gündeme gelmesi ile birlikte çevre hakkının hem şimdiki kuşak hem de gelecek kuşaklar için önemli olduğu gerçeği fark edilmeye başlanmıştır. Modern teknolojiler bireylere yaşam açısından birçok imkanları sunmuş olmasına karşın ekolojik düzen üzerindeki olumsuz etkilerinin önüne de geçilememektedir. Birçok hayvan ve bitki türü yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmakta, dünya nüfusunun hızlı artışıyla birlikte doğal kaynaklar hızla tükenmekte ve gelecek nesillere yararlanabilecekleri bir çevrenin bırakılabilmesi çevre hakkını önemli bir insan hakkı olarak uluslararası platforma taşımaktadır.

Çevre sorunlarının ve çevresel bozulmaların geldiği nokta düşünüldüğünde, hem mevcut neslin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşaması hem de gelecek nesillerin çevre hakkını gerçekleştirmek ancak küresel düzeyde oluşabilecek bir dayanışma ile mümkündür. Mevcut neslin gelecek nesillere temiz bir çevre bırakma konusunda insani, ahlaki ve hukuki sorumlulukların bulunması çevre hakkının önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

İnsan hakları açısından çevre hakkı, dayanışma hakları kategorisi içerisinde yer almaktadır. Çevre hakkı bu yönü ile ekolojik dengenin korunması, gelecek kuşaklar adına çevresel değerlere sahip çıkılması, gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere olan yardım etmesini gerektirmektedir. Bu yardımların ahlaki bir ödev olmaktan öte, uluslararası dayanışmayı gerçekleştirecek bir nitelikte olmalıdır. Çünkü çevre hakkı küresel düzeyde ancak devletlerin dayanışması ile gerçekleştirilebilir.

Çevre hakkının bir insan hakkı olarak gelişebilmesi ve uygulamaya yansımada kitleler arasında çevre bilincinin geliştirilmesi, çevresel etik değerlerin bireyler tarafından algılanması gerekmektedir. Bu aşamada devletlerin çevre politikaları belirlenirken bu politikaların oluşturulma sürecinde toplumsal aktörlerin de söz sahibi olması gerekmektedir. Mevcut çevre hukuku anlayışı insan merkezli bir yaklaşımın ürünü olarak çevreyi tahrip edenlerin cezalandırılması ya da kirletenin kirlettiği bedeli ödemesi anlayışına dayanmakta, bu anlayış sorunların çözümünde etkili olamamaktadır. Reformist ya da onarımcı çevrecilik olarak adlandırılan bu bakış açısıyla çevre hakkının bir insan hakkı olarak tanınması zor görünmektedir. Sadece çevre korumacı zihniyetle bir tarafta bireysel özgürlüğü diğer tarafta toplum yararını, bugünkü kuşaklarla gelecek kuşakların haklarını sağlamak mümkün değildir. Bu doğrultuda küresel bir çevre eğitiminin oluşturulması ve ulusal çevre politikaların bu doğrultuda hazırlanması çevre hakkının bir insan hakkı olarak tanınmasında ve geliştirilmesinde önemli olacaktır.

KAYNAKÇA

- AL, H., “Katılımcı Demokrasi ve Yerel Yönetimlerin İnsan Haklarına Katkıları”, Uluslar arası İnsan Hakları Sempozyumu, Bursa, 11-12 Aralık 2004, Motif Matbaacılık, İstanbul, 2005, ss. 225-235.
- BAŞLAR, K., “Uluslar arası Çevre Hukukunda Gelecek Nesillerin Durumu”, *Ekoloji*, S. 5, Ekim-Kasım-Aralık, 1992, ss. 38-41.
- BELL, S.-McGillivray, D., *Environmental Law*, 5th Edition, Londra, 2000.
- BOZLAĞAN, R., “Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesine Giriş”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 11 (1), Ocak-2002, ss. 56-72.
- CANDAN, A., *AB'nin Çevre Politikası*, İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul, 2003.
- COŞKUN, V., “İnsan Haklarının Korunması ve Yargı”, Uluslar arası İnsan Hakları Sempozyumu, Bursa Büyükşehir Belediyesi, 11-12 Aralık 2004, Motif Matbaacılık, İstanbul, 2005, ss. 83-96.
- ÇOLAK, N. İ., *Avrupa Birliği Uyum Sürecinde İdari Reformlar: İngiltere ve Türkiye*, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2005.
- DİNÇ, G., *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Göre Çevre ve İnsan*, Türkiye Barolar Birliği Yayını, Ankara, 2008.
- EBEKU, S. A. K., “Constitutional Right to a Healty Environment and Human Rights Approaches to Environmental Protection in Nigeria: Glemre v. Shell Revitesed”, *Reciel*, 16 (3), 2007, pp. 312-320.

- ERDOĞAN, M., *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Orion Kitabevi, Ankara, 2007.
- EVANS, B., - Joas, M., -S. Sundback-K. Theobald, *Governing Sustainable Cities*, Earthscan, London, 2005.
- FOSTER, J. B., *Savunmasız Gezegen: Çevrenin Kısa Ekonomik Tarihi*, Çev. Hasan Ünder, Epos Yay., Ankara, 1999.
- GİLBERT, L., Philips, C., “Practices of Urban Environmental Citizenship: Rihts to the City and Right to Nature in Toronto”, *Citizenship Studies*, 7 (3), 2003, pp. 313-330.
- GLASS, S., M., “Sustainability and Local Government”, *Local Environment*, 7(1), 2002, pp. 97-102.
- GÖKDAYI, İ., *Çevrenin Geleceği, Yaklaşımlar ve Politikalar*, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara, 1997.
- GÖRMEZ, K., *Çevre Sorunları ve Türkiye*, 3. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2003.
- GÜRSELER, İ. G., “İnsan Hakları, Çevre, Anayasa”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı.75, 2008, ss. 199-208.
- GÜZEL, A. “Sürdürülebilir Kalkınmada Yerel Yönetimlerin Mali Sorumlulukları”, 2011, http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-10.pdf.
- HAMAMCI, C., “Çevre ve Hukuk”, Fehmi Yavuz’a Armağan, AÜSBF Yay., Ankara, 1983.
- İSBİR, E., *Şehirleşme ve Meseleleri*, 2.Baskı, Gazi Büro Yayınları, Ankara, 1991.
- JELİN, E., “Towards a Global Environmental Citizenship?”, *Citizenship Studies*, 4 (1), 2000, ss. 47-63.
- KABAOĞLU, İ., *Çevre Hakkı*, 3. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara, 1996.
- KABAOĞLU, İ., “Dayanışma Haklarının Hukuksal Değeri”(Soyut Talepler mi? İnsan Hakları mı?”, *İnsan Hakları Yıllığı*, TODAİE, 13 (1), 1991, ss.37-48.
- KABAOĞLU, İ., “Çevre Hakkı Üzerine (Bir Danıştay Kararının Düşündürdükleri), *İnsan Hakları Yıllığı*,10 (1), TODAİE, 1998, ss.107-137
- KALABALIK, H., *İnsan Hakları Hukuku*, Seçkin yayınevi, Ankara, 2009.

- KELEŞ, R., “Kent ve Çevre Haklarının Korunması Üzerine Gözlemler”, *AÜSBF Dergisi*, 49 (3), 1994, ss. 275-281.
- KELEŞ, R., Hamamcı, C., *Çevrebilim*, 3. Baskı, İmge Kitabevi. Ankara, 1998
- KILIÇ, S., “Uluslar arası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2 (2), 2001, ss.131-149.
- KILIÇOĞLU, P., *Türkiye'nin Çevre Politikalarında Sürdürülebilir Gelişme*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005.
- KUZU, B., *Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı: Çevreye Bir Kamu Hukuku Yaklaşımı*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1997.
- MANSON, N., A., “Formulating the Precautionary Principle”, *Environmental Ethics*, Vol. 24, Fall, 2002, pp. 263-274.
- MARTUZZI, M., -Tickner, J., “Introduction: The Precautionary Principle: Protecting, Public Health, the Environment and the Future of Our Children”, *The Precautionary Principle: Protecting, Public Health, the Environment and the Future of Our Children* Ed. (M. Martuzzi and J. Tickner), 2004, WHO. http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/91173/E83079.pdf
- MENĞİ, A., Algan, N., *Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003.
- ÖKMEN, M., “Bir İnsan Hakkı Olarak Kentsel Haklar ve Bazı Mülahazalar”, *Yeni Türkiye*, Sayı: 22, 1998, ss. 1199-1207.
- ÖZDEK, E. Y., *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, TODAİE Yayını, Ankara, 1993.
- PALLEMAERTS, M., “Stockholm'den Rio'ya Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım mı? *AÜSBF Dergisi*, Cilt:52, Ocak-Aralık, 1997, ss. 613-632.
- SÖNMEZ, N., “Ortak Geleceğimiz Stockholm 1972-Rio 1992 ve Sonrası” *Yeni Türkiye Dergisi (Çevre Özel Sayısı)*, Temmuz-Ağustos, 1995, ss. 193-209.
- ŞEN, E., *Çevre Ceza Hukuku*, Kazancı Hukuk Yay., İstanbul, 1994.
- TALU, N., *Yerel Yönetimlerde AB Çevreciliği*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2009.
- TOPRAK, Z., “Çevre Hakkı ve Yerel Yönetimler”, *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt 10-11, 1989, ss. 92-106.

- TOROSLU, N., “Ceza Hukuku ve Çevre”, Çevre Kanununun Uygulanması, TÇSV Yayını, Ankara, 1987, ss. 105-131.
- TUNÇ, H., -Göven, Y., “Çevre Hakkı ve 1982 Anayasası”, *A.Ü. Erzurum Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 1997, ss. 103-127.
- TURGUT, N., “Kirlenen Öder İlkesi ve Çevre Hukuku”, A.Ü. Hukuk Fakültesi 70. Yıl Armağanı, 44 (1-4), 1995-96, ss. 607-654.
- TURGUT, N., Y., *Çevre Politikası ve Hukuku*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2009.
- Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, *Ortak Geleceğimiz*, Çev. Belkıs Çorakçı, 3. Baskı, Ankara 1990.
- Türkiye Çevre Vakfı, *Geleceğe Özen*, Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, Oxford University Pres, 1996.
- UNESCO, *The Precautionary Principle*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, France, 2005 (<http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001395/139578e.pdf>).
- UZ, A., “Türkiye’de Çevre Hakkının Mülkiyet Hakkı ve Özel Teşebbüs Hürriyeti Üzerindeki etkileri”, *Amme İdaresi Dergisi*, 41 (3), Eylül, 2008, ss. 99-124.
- WOODS, K., “What Does the Language of Human Rights Bring to Campaigns for Environmental Justice”, *Environmental Politics*, 15 (4), August, 2006, pp. 572-591.
- YILDIRIM, U., -Gençtürk, M. Baş, İ. E., “Sürdürülebilir Kalkınmaya İlişkin Uluslar arası Düzenlemeler ve Bunların Hukuki Niteliği”, *Türk İdare Dergisi*, 72 (426) Mart, 2000, ss. 107-119.